

§ 12. Тыпы расліннасці.

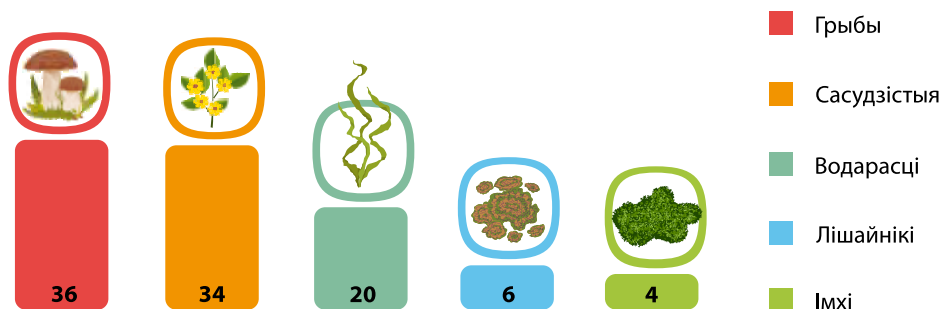
Лясная, лугавая, балотная расліннасць

Успомніце. Дзе на Зямлі праходзяць лясныя паясы? Якія тыпы расліннасці вы ведаеце? У якой прыроднай зоне знаходзіцца Беларусь?

1. Сучасны склад флоры Беларусі. Раслінны свет Беларусі цяпер налічвае каля 12 тыс. відаў. Сярод іх больш за 4100 відаў грыбоў, больш за 4000 відаў сасудзістых раслін, больш за 2300 відаў водарасцей і больш за 1100 відаў лішайнікаў і імхоў (мал. 37). Усе гэтыя віды адносяцца да прыроднай флоры. Сярод сасудзістых раслін пераважаюць травы, доля якіх складае больш за 90 %. У складзе абарыгеннай флоры — 27 відаў дрэў.

Размяшчэнне Беларусі на мяжы дзвюх геабатанічных абласцей — Еўразійскай таежнай і Еўрапейскай шыракалістай — абумовіла разнастайнасць відавoga складу яе расліннасці. У складзе флоры краіны сустракаюцца тундравыя (марошка, багун), стэпавыя (цімафееўка стэпавая, лён жоўты) і нават напаяўпустыннымя (палявічка малая) віды. Найбольш распаўсюджаны таежныя і сярэднееўрапейскія віды раслін.

Абарыгенная флора Беларусі дапаўняецца чужароднымі відамі. Большасць з іх прыўнесена чалавекам. Такія віды называюцца інтрадукаванымі. Яны ўключаюць больш за 6,5 тыс. відаў, формаў і сартоў раслін. Падзяляюцца яны на тры групы: культурныя сельскагаспадарчыя, лекавыя і дэкаратыўныя расліны. Да інтрадукаваных адносяцца пшаніца, рапс, каштан конскі, блакітная елка, ружы, цюльпаны і г. д. Цяпер інтрадукцыяй раслін займаюцца батанічныя сады, даследчыя станцыі, гадавальнікі. Акрамя інтрадукаваных відаў у склад флоры выпадкова трапляюць заносныя віды, якія называюцца інвазіўнымі. З геалагічнага

Мал. 37. Склад флоры Беларусі, %

мінулага ў Беларусі захаваліся і рэліктавыя расліны: піхта белая, арэх вадзяны, гарлачык малы, рададэндрон жоўты і інш.

2. Асноўныя тыпы расліннасці. У залежнасці ад прыродных асаблівасцей тэрыторыі расліны групуюцца ў пэўныя супольнасці. Прыроднае расліннае покрыва займае каля 2/3 тэрыторыі Беларусі і ўключае чатыры тыпы расліннасці: лясную, лугавую, балотную і водную (мал. 38). Лясная расліннасць з’яўляецца занальнай і самай распаўсюджанай у Беларусі.

Тып расліннасці — сукупнасць розных жыццёвых формаў раслін у залежнасці ад умоў узрастання.

Растлумачце, чаму выведзеныя з гаспадарчага абароту землі звычайна пакрываюцца лесам, што назіраецца, напрыклад, у зонах адчужэння і адсялення пасля аварыі на ЧАЭС.

3. Размяшчэнне і відавы склад лясоў. Лясамі занята 8,3 млн га. Сярэдняя лясістасць перавышае 40 %.

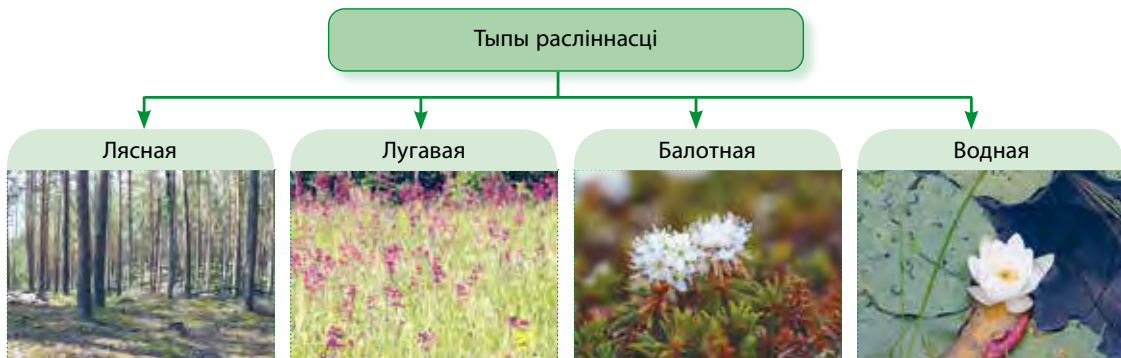

Лясістасць — доля тэрыторыі, пакрытай лесам.

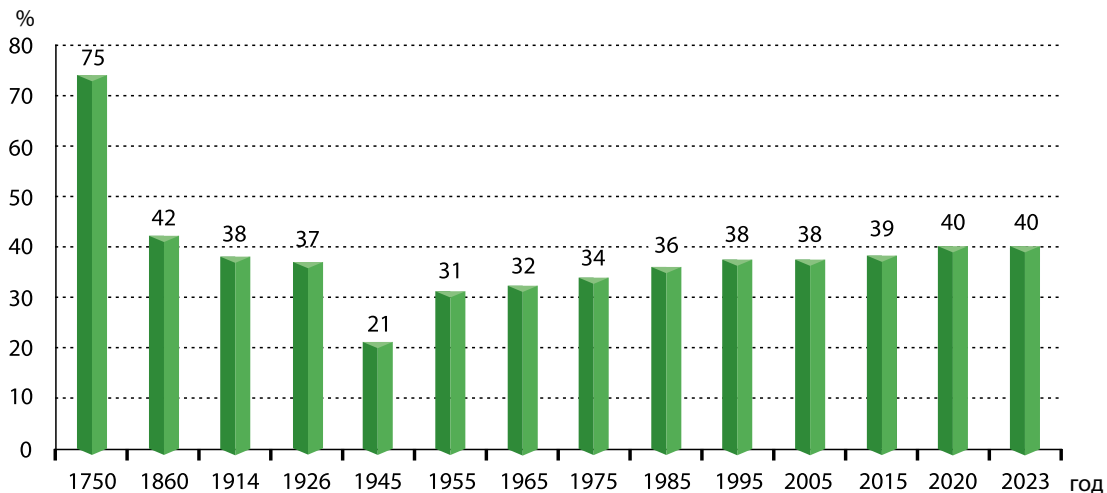

Лясы з’яўляюцца нацыянальным багаццем краіны, выконваюць шэраг экалагічных і эканамічных функцый, забяспечваюць стабільнасць прыроднага асяроддзя.

З Сярэднявечча плошча лясоў памяншалася, асабліва моцна пасля Першай і Другой сусветных войнаў — да 20–25 %. З другой паловы XX ст.

Мал. 38. Асноўныя тыпы расліннасці Беларусі

Мал. 39. Дынаміка лясістасці Беларусі, %

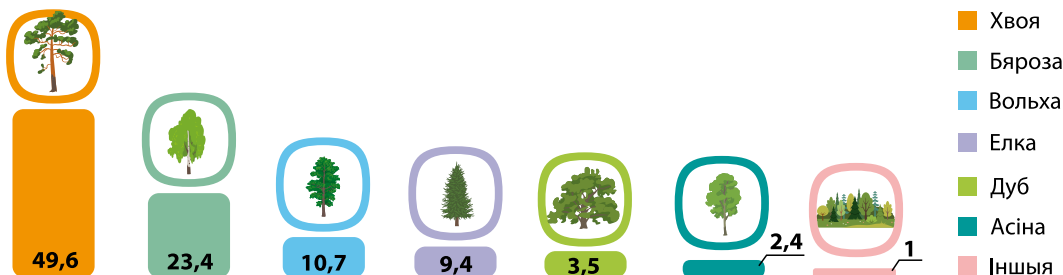
лясістасць павялічваецца (мал. 39). На Палессі, Полацкай нізіне, на Цэнтральнабярэзінскай раўніне лясістасць перавышае 50 %. На Мінскім узвышшы, Капыльскай градзе, Аршанска-Магілёўскай раўніне лясістасць паніжаецца да 20 %. Па адміністрацыйных раёнах яна вагаецца ад 11 % у Нясвіжскім раёне да 72 % у Расонскім. Буйныя масівы старых лясоў у Беларусі называюць пушчамі.

На карце атласа (с. 49) знайдзіце раёны з лясістасцю вышэй за 60 %; ніжэй за 20 %. Раствлумачце, з чым гэта звязана.

Лясы характарызуюцца разнастайнасцю, хоць асноўнымі лесаўтваральнымі пародамі з’яўляюцца толькі 12 відаў дрэў. Лясы падзяляюцца на тры групы: хваёвыя, шыракалістыя і драбналістыя.

Хваёвыя лясы займаюць каля 60 % лесапакрытай плошчы і прадстаўлены хвойнікамі і ельнікамі. Самая распаўсюджаная парода ў лясах Беларусі — хвоя (амаль палова плошчы лясоў) (мал. 40).

Мал. 40. Пародная структура лясоў Беларусі, %

Мал. 41. Хваёвы лес

Мал. 42. Дубовы лес

Распаўсюджаны хвойнікі па ўсёй тэрыторыі краіны. Бары характарызуюцца добрай асветленасцю, развітым падлескам і травяным покрывам (мал. 41). Ельнікі часцей сустракаюцца на поўначы Беларусі і займаюць каля 9 % плошчы лясоў краіны. Елка расце на ўрадлівых глебах, таму ў час асваення пад ворыва часцей высякаліся яловыя лясы. Ельнікі звычайна больш густыя і цёмныя, з бедным падлескам. У апошнія гады іх плошчы скарачаюцца. На поўдні Беларусі яловыя лясы адсутнічаюць.

Шыракалістыя лясы займаюць менш за 5 % лесапакрытай плошчы. Самай распаўсюджанай пародай з’яўляецца дуб. Дубовыя прадстаўлены па ўсёй тэрыторыі, аднак часцей на Палессі. Па далінах рэк сустракаюцца пойменныя дубовыя. Дубовыя лясы з рэдкім падлескам і густым травяным покрывам растуць на ўрадлівых глебах (мал. 42). Гэта самыя старыя лясы ў краіне з сярэднім узростам больш за 70 гадоў. Акрамя дубовых сустракаюцца таксама грабавыя, ясянёвыя, ліпавыя, кляновыя лясы, аднак асобныя масівы яны ўтвараюць рэдка.

Драбналістыя лясы займаюць каля 35 % лесапакрытай плошчы. Сярод іх пераважаюць другасныя лясы, якія з’явіліся на месцы высечаных хваёвых або шыракалістых лясоў. Прадстаўлены бярозай, вольхай і асінай. Бяроза — другая па распаўсюджанні парода ў лясах Беларусі. Бярэзнікі займаюць больш за 23 % плошчы лясоў, і ў цяперашні час іх удзельная вага ў лясным фондзе павялічваецца. На забалочаных тэрыторыях растуць карэнныя лясы з пухнатай бярозы і чорнай вольхі. Альховыя лясы прадстаўлены чорнай і шэрай вольхай і сумарна займаюць амаль 11 % плошчы лясоў.

4. Асаблівасці лугавой расліннасці. Другім па распаўсюджанні тыпам прыроднай расліннасці Беларусі з'яўляюцца лугі. Яны займаюць каля 2,6 млн га (12 % тэрыторыі краіны). У апошнія гады плошчы лугоў моцна скараціліся. Выклікана гэта зарастаннем лугоў дрэвава-хмызняковай расліннасцю.

Растлумачце, чаму лугі зарастаюць хмызняком і буйнатраўем.

Лугавыя супольнасці ўключаюць больш за 1500 відаў раслін, пераважна травяністых. Шырока распаўсюджаны хмызнякі. Лугавая расліннасць па паходжанні бывае карэннай, прымеркаванай да поймаў рэк, і другаснай, якая ўзнікла дзякуючы дзейнасці чалавека. Адна з падзяляюцца на пойменныя і пазапойменныя.

Пойменныя лугі прымеркаваны да поймаў рэк, штогод затапляюцца, што не дазваляе расці дрэвам. У Беларусі яны займаюць крыху больш за 5 % ад плошчы лугоў. Найбольш шырока прадстаўлены на Палессі. У расліннасці цэнтральнай часткі поймы пераважаюць злакі і разнатраўе. Гэтыя лугі з'яўляюцца каштоўнымі сенажацямі. У паніжаных частках поймаў з'яўляюцца балотныя віды: асокі, балотнае разнатраўе, вербы і інш.

Пазапойменныя лугі ўтварыліся на месцы пажараў, лесасек і закінутых палёў. Займаюць каля 95 % ад агульнай плошчы лугоў. Прымеркаваны да міжрэччаў і водападзелаў. Прыкладна пароўну гэтыя лугі падзяляюцца на сухадольныя і нізінныя. Травастой ў сухадольных лугах прадстаўлены дробнымі злакамі і разнатраўем. Выкарыстоўваюцца ў якасці пашы. Нізінныя лугі прымеркаваны да паніжэнняў рэльефу. У травастой пераважаюць злакі. Выкарыстоўваюцца як сенажаці.

5. Балотная расліннасць. Вялікія плошчы ў краіне займае балотная расліннасць.

Беларусь з'яўляецца адной з найбуйнейшых тарфяных краін Еўропы. Па плошчы тарфянікаў яна займае 15-е месца ў свеце.

Да меліярацыі балоты займалі больш за 14 % тэрыторыі. Цяпер адкрытыя балоты займаюць каля 860 тыс. га (4,2 %). Большасць з іх размяшчаецца ў межах прыродаахоўных тэрыторый. Балоты адыгрываюць важную экалагічную ролю. Яны служаць крыніцай жыўлення рэк, месцам пасялення балотных відаў раслін і жывёл, змякчаюць мікраклімат і выпрацоўваюць кісларод.

Мал. 43. Верхавое балота Ельня

Па складзе расліннасці нізінныя балоты часта называюць травянымі, таму што пераважаюць асокі, трыснёг, чарот, аер, рагоз, хвасшчы. Да іх прымешваюцца зялёныя імхі, вербы, на лясных балотах растуць чорная вольха, пухнатая бяроза.

Для верхавых балот характэрныя павышаная кіслотнасць і вялікая магутнасць торфу, аднастайная расліннасць. Распаўсюджаны мох сфагнум, таму балоты называюць сфагнавымі. Тут расце багун, буякі, журавіны, падвей, а з дрэў — хвоя (мал. 43).

У раслінным покрыве пераходных балот сустракаюцца віды, характэрныя як для нізінных, так і для верхавых балот.

6. Водная расліннасць. Вельмі своеасаблівая расліннасць вадаёмаў Беларусі. Галоўную ролю сярод водных раслін адыгрываюць водарасці і каля 200 відаў сасудзістых раслін. Недалёка ад берагоў звычайна растуць асокі, аер, трыснёг, чарот. Па меры павелічэння глыбіні яны замяняюцца раслінамі з пływучым лісцем (белы і жоўты гарлачыкі). На глыбіні растуць водарасці і донныя імхі.

7. Гаспадарчае выкарыстанне і ахова расліннасці. Рэсурсы расліннасці шырока выкарыстоўваюцца чалавекам. Лясы выконваюць тры функцыі: сыравінную, экалагічную і сацыяльную. Асноўная раслінная сыравіна ў Беларусі — драўніна. Прадуктамі лесу з'яўляюцца таксама прамысловыя жывёлы, ягады, грыбы, смала, лекавыя расліны. Экалагічная функцыя заключаецца ў ахове вод і глеб ад забруджвання, захаванні месцаў пражывання жывёл, выпрацоўцы кіслароду. Сацыяльная функцыя лясоў праяўляецца праз іх выкарыстанне ў рэкрэацыйных мэтах. Лугі

выкарыстоўваюцца ў якасці сенажацей і паш, балоты — у экалагічных мэтах, для збору ягад, як крыніца торфу.

Гаспадарчая дзейнасць прыводзіць да змены расліннасці Беларусі. Абвастраецца праблема захавання біялагічнай разнастайнасці. У сувязі з гэтым ахоўваюцца 303 віды раслін (бяроза карлікавая, венерын чаравічак, цыбуля мядзведжая і інш.), занесеныя ў Чырвоную кнігу Рэспублікі Беларусь (4-е выд., 2014). Якія мерапрыемствы па ахове расліннасці можна прапанаваць?

Падвядзём вынікі. Флора Беларусі налічвае каля 12 тыс. відаў, у тым ліку больш за 4000 відаў сасудзістых раслін. Расліннае покрыва ўключае лясную, лугавую, балотную і водную расліннасць. Лясны тып расліннасці з'яўляецца занальным (больш за 40 % плошчы краіны). Самыя распаўсюджаныя ў Беларусі хваёвыя лясы займаюць каля 50 % лесапакрытай плошчы. Лугавая расліннасць займае 12 % тэрыторыі і прадстаўлена травяністымі раслінамі. Балотная расліннасць займае крыху больш за 4 % тэрыторыі і ўключае нізінныя травяныя балоты, верхавыя сфагнавыя і пераходныя змешаныя.

Праверце сябе. 1. Якую колькасць відаў уключае флора Беларусі? 2. Якая лясістасць характэрная для Беларусі? 3. На якія групы падзяляюцца лясы Беларусі? 4. Якія тыпы лугоў Беларусі вылучаюць?

Праблемныя пытанні. 1. Раствлумачце тэрытарыяльныя адрозненні лясістасці ў Беларусі. 2. Як будуць змяняцца лясістасць і відавы склад расліннасці ў выніку пацяплення клімату? 3. Якія лугі (пойменныя або пазапойменныя) адрозніваюцца вялікай відавой разнастайнасцю, а якія — больш высокай прадукцыйнасцю? Адказ абгрунтуйце.

Ад тэорыі да практыкі. 1. Вызначце залежнасць паміж чацвярцічнымі адкладамі, глебамі і лясістасцю. 2. Вызначце, якія лясы пераважаюць у вашай мясцовасці і якія выкарыстоўваюцца. Падрыхтуйце паведамленне. 3. Вызначце, у якіх галінах выкарыстоўваюцца біялагічныя рэсурсы вашай мясцовасці.

§ 13. Жывёльны свет

Успомніце. Чаму для жывёльнага свету характэрная занальнасць? Якія жывёлы пражываюць у лясах умеранага пояса? Якія жывёлы з'яўляюцца сімваламі Беларусі?

1. Сучасны склад фаўны. Жывёльны свет Беларусі набыў сучаснае аблічча пасля адступлення паазерскага ледавіка. Фаўна Беларусі налічвае